

heler tamamen süslemesiz bırakılmış, sadece köşelere ince sütunçeler yerleştirilmiştir; en üstte ise mukarnas ve palmetlerden oluşan bir korniş saçak altını çepeçevre dolanmaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, Taksim Suyu Tesisleri'nden beslenen hayrat çeşmelerin en güzellerinden biri olup Azapkapı'daki Vâlide Sâliha Sultan (Azapkapı Çeşmesi ve Sebili), Tophane Meydanı'ndaki Sultan I. Mahmud ve Kuledibi'ndeki Bereketzâde çeşmeleri gibi, Osmanlı-Türk sanatının XVIII. yüzyılda başlayan yeni akımına öncülük yapmış eserlerdendir. Türk barokuna geçiş dönemini işaret eden çeşme merdivenli set üzerinde iken bilinmeyen bir tarihte geniş saçaklı çatısını kaybetmiş ve üstü, Tophane Çeşmesi'nde de olduğu gibi parmaklıklarla çevrili bir teras şekline sokulmuştu (Tanışık, II, 86, 88). 1958 yılında şimdiki yerine indirildiğinde bugün görülen geniş saçaklı çatı örtüsü ihya edilmiş, 1986-1987 yıllarında gerçekleştirilen onarım sırasında da kırmızı, mavi kalem işi süslemelerle bezenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 85-89; Naci Yüngül, *Taksim Suyu Tesisleri*, İstanbul 1957, s. 50, 55; Kâzım Çeçen, *Taksim ve Hamidiye Suları*, İstanbul 1992, s. 135-137; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 374; H. Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri: Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi*, Ankara 1993; Ayla Ödekan, "Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi", *DBİst.A*, IV, 46.

ALİN TALASOĞLU

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

İstanbul'da

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait külliye.

Fatih ilçesi Davutpaşa mahallesinde yer alan ve cami, tekke, kütüphane, türbe, sebil ile dört çeşmeden meydana gelen külliye, I. Mahmud'un sadrazamlarından Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1147 (1734-35) yılında Çuhadar Ömer Ağa ve Hacı Mustafa Ağa adında iki mimara yaptırılmıştır. İsmâil Ziyâeddin'in *Metâliu'l-âliye fî gurreti'l-gâliye* adlı eserinde caminin inşasına ait bilgiler bulunmaktadır (bk. İÜ Ktp., TY, nr. 1207). Zaman içerisinde çeşitli onarımlar gören külliye, camiye bağlı olan ahşap hünkâr kasrı ile Kocamustafapaşa caddesindeki çeşme ve güneydeki kapı kısmı hariç dış avlu duvarları günümüze ulaşmamıştır.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii – Fatih / İstanbul

Külliye kuzeyden Hekimoğlualipaşa ve güneyden Kocamustafapaşa caddelerinin sınırladığı geniş bir arazi içinde yer almaktadır. Doğu yönünde bulunan Abdal Yâkub Tekkesi'ne ait yapılar Esekapısı sokağı ile camiden ayrılmıştır. Caminin iç avlusu büyük bir bahçe şeklinde düzenlenmiş, içine kuzeyindeki caddeye paralel olarak sebil, türbe, çeşme ve kütüphane yerleştirilmiştir. Caminin güneydoğu köşesinde hünkâr kasrından geriye kalan rampa göze çarpar. Avlunun kuzeybatısında türbe ile kütüphane arasında ve batıda avlu duvarı önünde zamanla oluşan bir hazîre vardır.

Cami. Kesme köfeki taşından inşa edilen caminin harimi, mihrap bölümü dışa çıkıntılı kareye yakın enine dikdörtgen bir alana sahiptir ve kuzeyinde beş birimli bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapı ikisi mihrap çıkıntısının köşelerinde, dördü serbest halde onikigen kesitli altı pâ-yenin taşıdığı sivri kemerlere oturan pandantif geçişli bir kubbe ve mihrap yönündeki daha derin olmak üzere mukarnaslarla geçilen altı yarım kubbe ile örtülmüştür. Pâyelerden dördünün serbest olarak ele alınması harimin doğu, batı ve kuzey yönlerinde yanlara doğru genişletmesine imkân sağlamıştır. Serbest pâ-yeler daha alt kademede sivri kemerlerle duvarlara bağlanmış durumdadır. Kuzeyde iki köşede oluşan dikdörtgen alanların üzerleri, pandantiflerle geçişi sağlanan ikişer küçük kubbe ile örtülmüştür.

Yapı dış köşelerinden ve yanlarda pâ-yelerin hizasına gelecek şekilde duvar payandaları ile desteklenmiştir. Ana kubbeyi taşıyan pâ-yeler, dışta yarım kubbe-lerin arasından yukarı doğru sekizgen ke-

sitli ve dilimli kubbeciklerle örtülü ağırlık kuleleri olarak yükselmekte ve payanda kemerleriyle kubbe eteğine bağlanmaktadır. Payandalar da aynı şekildeki ağırlık kuleleriyle sonuçlanmıştır.

Pencereler beş sıra halindedir. Alttan ilk iki sıra, sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen açıklıklı ve mermer söveli olup içlerinde yalnız mihrap bölümünün ikinci sırasındakiler sivri kemerlidir. Üçüncü sıra kuzey hariç diğer cephelerde, her birinde ortada sivri kemerli, yanlarında birer yuvarlak pencere bulunan üçlü gruplar halinde düzenlenmiştir. Son cemaat yerinin yapı ile birleşmesinden dolayı kuzey cephede sadece sivri kemerli tepe pencereleri tercih edilmiş, yalnız eksende kapı üzerine rastlayanın iki yanına birer kare tepe penceresi daha konulmuştur. Aynı düzenleme mihrap üzerinde de yapılmış, fakat buradaki kare pencereler daha sonra içten kapatılmıştır. Yarım kubbe-lerin eteklerinde yer alan dördüncü sıra pencereler sivri, ana kubbenin eteğinde bulunan ve beşinci sırayı teşkil edenler ise yuvarlak kemerlidir.

İçeride pâ-yelerin arasında mukarnaslı başlıklara sahip sütunlar üzerinde sivri kemerlerle taşınan mahfil, mihrap yönündeki çıkıntı hariç harimi üç yönden çevrelemektedir. Kuzeyde cümle kapısı önüne gelen kısımda daralan mahfile, kapının iki yanındaki yuvarlak kemerli küçük kapılardan girilen döner merdivenlerle çıkılmaktadır. Kemer kilit taşları birer rozetle süslenmiş olan mahfilin mermer korkulukları, onikigenlerin kesişmesinden meydana gelen geometrik bir kompozisyona sahiptir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nin içinden bir görünüş

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

Mahfilin güneydoğu ucu hünkâr mahfilinde düzenlenmiştir. Günümüze ulaşmayan kuble yönündeki hünkâr kasrıyla bağlantı bu sıradaki pencerelerle aynı boyutta, dilimli basık kemerli ve mermer söveli bir kapıyla sağlanmaktaydı. Bu kapı ile yanındaki pencerenin arasında bir de mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap bölümünde bugün mevcut olan ahşap hünkâr mahfil çıkmasının süslemeleri rokokoya giden bir barok üslûbu yansıtmakta ve yapının I. Abdülhamid dönemine rastlayan 1197 (1783) tarihli onarımına işaret etmektedir. Tekne tavanlarında görülen kalem işleriyle arka duvardaki resimler ise II. Mahmud döneminde 1830'lu yıllarda yapılan onarıma aittir. Vaktiyle bu ahşap mahfil çıkmasının yerinde yapı ile çağdaş bir benzerinin yer almış olması kuvvetle muhtemeldir.

Daha önce külliyeinin yerinde bulunan Abdal Yâkub Tekkesi'nin inşaat sırasında ihya edilmesiyle cami mekânı aynı zamanda bu tekkenin tevhidhânesi olmuştur. Bu sebeple tarikatlılara ait ibadet ve âyin mekânlarında görülen halvetihâne / çilehâne birimleri bu yapıda da söz konusudur. Ancak bunlar, harimin bütünlüğünü bozmayacak şekilde ikisi mihrap çıkıntısının yapıya bağlanan köşelerinde, üçüncüsü de mahfil katında soldaki halvetihânenin üzerinde duvarların içine ustaca yerleştirilmiştir. 1,60 x 1,70 m. ölçülerinde ufak birer mekân halinde olan bu halvetihâneler yuvarlak kemerli kapılarla harime bağlanmakta ve biri içeri, diğeri dışarı açılan ikişer küçük pencereden ışık almaktadır.

Yedi kenarlı niş şeklinde tasarlanan mermer mihrap sarkıtlı-mukarnaslı yaşmağa sahiptir. Bitkisel süslemeli iki zarif sütunçe ile iç köşeleri yumuşatılan nişte birbirlerine düğümlü geçmelerle bağlanan şemse kompozisyonları görülür. Mukarnaslı yaşmağın iki köşesinde kabarık kıvrık dallı-rûmîli dolgu vardır. İki yanda kabara şeklinde düzenlenmiş Kâdirî-eşrefî tacı, üstte ortada bir Kâdirî gülü bulunmaktadır. Daha yukarıda âyet kitâbesinin yer aldığı mihrabın iki yanı, üstte alem şeklinde son bulan zikzak süslemeli sütunçelerle sınırlandırılmıştır. Taç kısmı ise üstü palmetli tepelik şeklinde olan sivri kemerli bir alınlık gibi düzenlenmiş ve içi spiral kıvrık dallı-rûmîlerle dolgulanmıştır.

Mermerden yapılan minber itinalı bir işçiliğe sahiptir. Yuvarlak kemerli kapı

açıklığı, mukarnaslı bir tepelik üstünde bitkisel dekorlu-ajurlu bir taçla sonuçlandırılmıştır. Yanlarında yine yuvarlak kemerli geçiş açıklıkları ile üçer adet dilimli sivri kaş kemerli küçük açıklık vardır. Korkulukta ve yanlardaki üçgen alınlıklarda bitkisel dekorlu-ajurlu düzenleme, köşelerde kalan boşluklarda da bitkisel motifli kabartmalar görülmektedir. Geçiş açıklığının üzerine beş sütunlu, dört yuvarlak kemer dizisi içinde iri natüralist çiçeklerden oluşan ve devrin üslûbunu yansıtan bir kompozisyonun resmedilmesi dikkat çekicidir. Köşeli sütunçeler üzerinde mukarnaslı başlıklara oturan köşk kısmı üç dilimli kemerli açıklıklara sahiptir; külâhın sekizgen kasnağı yüksek tutulmuş ve ajurlu olarak düzenlenmiştir. Ahşap külâh, kaydırılmış eksenler üzerindeki şemseler içine natüralist çiçek demetlerinin işlendiği dönemin kumaş motiflerine benzeyen kalem işi süslemelerle bezenmiştir. Aynı türdeki çiçek demetleri, kasnağın alt sırasındaki dilimli kemeriklerin köşe dolgularında da görülmektedir.

Günümüze ulaşmayan ve yapı ile çağdaş olduğu anlaşılan ahşap vaaz kürsüsü, dikine dikdörtgen tablalı gövde üzerinde bitkisel ve geometrik ajurlu korkuluklara sahipti. Geç döneme ait mevcut ahşap kürsünün üzerinde "C" ve "S" kıvrımlarından meydana gelen kabarık bitkisel süslemeler bulunmaktadır.

Caminin içinde kuzey taraftaki pâyelerle karşılıklı yerleştirilmiş iki çeşme vardır. Küçük oval yalaklara sahip olan çeşmelerin ayna taşlarında, köşeleri çiçekle dolgulanmış dilimli kaş kemer altında iri

bir çiçek rozetiyle musluğun iki yanında birer çiçek, üstte ise kıvrık dallı-rûmîli bir taç düzenlemesi göze çarpmaktadır.

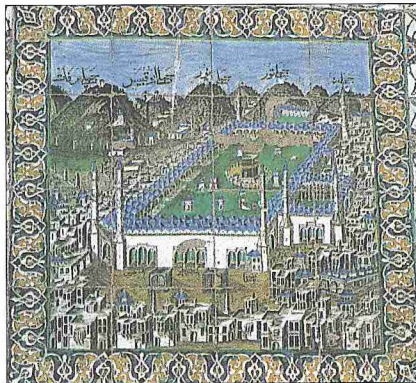
Mihrap bölümü duvarları ikinci sıra pencerelerin altına, diğer duvarlar ise mahfil hizasına kadar çini kaplanmıştır. Sıraltı tekniğindeki bitkisel kompozisyonlu çinilerin büyük bir kısmı Tekfur Sarayı imalatıdır; özellikle hünkâr mahfil çıkmasının altına gelen kısım başta olmak üzere çeşitli yerlerde bir miktar da mavi-beyaz Kütahya çinisi kullanılmıştır. Mihrap bölümündeki celi sülûs Âyetü'l-kürsî kuşağının sonunda "el-fakîr Hasan hâne-i hâssa" imzası ile hakkında bilgi olmayan bir hattatın adı bulunmaktadır. Sağdaki çini levhalar arasında derinlik ve gölge-ışık uygulamaları ile dikkat çeken bir Kâbe kompozisyonlu pano yer almaktadır.

Mahfil kotundan yukarı duvar yüzeyleriyle üst örtü ve son cemaat yeri örtü birimlerinde görülen kalem işleri yapıyla çağdaş olmayıp siyah ve gri tonların hâkim olduğu daha geç uygulamalardır. Camideki kalem işi süslemeler önce I. Abdülhamid döneminde yenilenmiştir. Bugün mevcut olan kalem işleri ise II. Mahmud zamanındaki onarımda yapılmış ve II. Abdülhamid dönemindeki onarım sırasında daha kaba bir işçilik ile yenilenmiştir. Pandantifteki "Hüseyin" yazısı altında 1197 (1783) ve merkezî kubbedeki âyet kuşağının sonunda "ketebehû Osman Nûri (min) telâmîzi el-Hâc Ârif" imzasıyla 1318 (1900) tarihi belirtilmiştir. Minberdeki kalem işleri orijinaldir (yk. bk.); ayrıca mahfil katındaki bazı pencerelerin çevrelerinde ve güneybatıdaki yarım kubbelerin içlerinde orijinal izler seçilebilmektedir. Hünkâr mahfil çıkmasının arkasındaki duvarda yer alan biri manzara resimli iki pano ise II. Mahmud dönemi onarımına ait önemli örneklerdir.

İki yandan hafifçe dışa taşkın olan ve birkaç basamakla çıkılan son cemaat yeri, oval başlıklara sahip altı mermer sütunun taşıdığı sivri kemerli beş birimden meydana gelmektedir. Bunlardan ortadaki aynalı tonoz, iki yandakiler ise pandantiflerle geçişi sağlanan kubbelerle örtülmüştür. İki yanda pencereler arasında birer adet mukarnaslı mihrap nişi ile üstte muhtemelen I. Abdülhamid dönemi onarımından kalma barok profilli bağdâdî balkonlar bulunmaktadır.

Eksende yer alan ve iç köşeleri burmalı sütunçelerle yumuşatılan mermer cümle kapısı, birbirine geçmeli iki renkli taşın

Hekimoğlu Ali Paşa Camii içindeki Kâbe tasvirli çini pano

alternatif biçimde kullanıldığı yuvarlak kemerli bir açıklığa sahiptir. Üstteki üç yönde süslü hatla yazılı olan 1147 (1734-35) tarihli on beş beyitlik inşâ kitâbesi Seyhülislâm Ebû İshakzâde İshak Efendi'ye aittir; hattat ise Cihangirli Mustafa Efendi'dir. Kapının ve yanlardaki mihrabiyelerin yaşmakları mukarnaslı olup bunların köşe dolgularıyla etraflarında kıvrık dallar ve rûmîlerden meydana gelen süslemeler bulunmaktadır. Dışta iki sütunçe ile sınırlanan kapı, üstte yine kıvrık dallı ve rûmî dolgulu bir taçla sonuçlandırılmıştır. Caminin doğu ve batı cephelerinin ortasında birer kapı daha vardır. Yanlardaki pencerelerle aynı büyüklükte olan ve mermerden yapılan kapılar, sivri hafifletme kemerleri altında yuvarlak kemerli açıklıklara sahiptir. Üstlerinde birer sıra mukarnas dizisi üzerinde, iki ucu yarım palmet şeklinde düzenlenen kıvrık dallı bitkisel süslemeli birer taç yer almaktadır. Kapıların önlerinde günümüze ulaşmamış geç döneme ait birer sundurmanın varlığı bilinmektedir; bunlardan doğu tarafındaki, son yıllarda kırmalı çatılı ve iki ahşap direkli olarak yeniden yapılmıştır.

Son cemaat yerinin batı köşesine bitişik yapılan minare günümüze orijinal haliyle gelmemiştir. 1830'lu yıllarda yıkılmış olan minare o dönemdeki tamirat sırasında yenilenmiş, fakat 1962'de tamir edilirken yine yıkılmış ve aynı yıl tekrar yapılmıştır. Kare bir kaide üzerinde yükselen minarede dış köşeleri iki sütunçe ile yumuşatılan kürsüden üçgenlerle onaltıgen gövdeye geçilmiştir. Vaktiyle taş külahlı olduğu bilinen minare, bugün daha kısa pabuçlu ve kurşun kaplama ahşap külâh örtülüdür; şerefede gırlant düzenlemeli korkuluk levhaları vardır. Kürsünün batı yüzünde Halîfezâde İsmâil tarafından 1175 (1761-62) yılında yapılan bir güneş saati bulunmaktadır.

Türbeye yakın bir konumda yer alan şadırvan, ortasında dilimli bir fıskiye bulunan mermer haznelidir. Köşeli pilastrlarla alternatif sıralanmış ayna taşları birer muslukludur. Ahşap örtüsü 1918'de yanan şadırvan, son yıllarda yapılmış sekiz ahşap sütunla taşınan, açıklıkları yuvarlak kemerli, içten ahşap tavanlı, dıştan kiremit kaplı piramidi andıran bir çatı ile örtülüdür.

Türbe. Caminin kuzeyinde Hekimoğlu-alipaşa caddesi üzerindedir. Dikdörtgen planlı olan yapının üstü, tromplarla geçişi sağlanan dıştan yüksek sekizgen kasnaklı iki kubbe ile örtülmüştür. İçte bu-

yük bir sivri kemerli açıklıkla birbirine bağlanan bu iki mekândan batıdaki Abdal Yâkub ve Şeyh İbrâhim ile tekkenin diğer ileri gelenleri, doğudaki ise Hekimoğlu Ali Paşa, karısı Muhsine Hatun ve aile fertleri için yapılmıştır. Caddeye bakan kuzey cephesi belli bir yüksekliğe kadar mermer kaplanmış, köşesi pahlı doğu cephesi kesme köfeki taşıyla, diğer duvarları ise taş ve tuğla ile almaşık örülmüştür. 1918 yangınında ortadan kalkan avlu cephesindeki ahşap sundurma son yıllarda, dört ahşap sütuna oturan açıklığı yuvarlak kemerli ve üzeri kiremit örtülü olarak yeniden yapılmıştır. Eksen den sola kaymış olan kapı, tuğladan sivri hafifletme kemeri altında yuvarlak kemerlidir ve üstündeki alınlığa dört satır halinde ta'lik hatla yazılmış mermer kitâbe oturtulmuştur. Kapının iki yanında ve batı duvarında birer, kuzey duvarında dört ve kubbelerin kasnaklarında yapının köşelerine gelecek şekilde dörder sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Caddede üzerindeki cephede yer alan pencerelerin bitkisel kompozisyonlu madenî şebekeleri çok itinalı bir işçiliğe sahiptir; ayrıca alınlıklarına ajurlu yazılar işlenmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa'nın kabrinin bulunduğu doğudaki kubbeli birimin caddeye bakan cephesinde iki pencere arasında üstte, 1171 (1758) tarihli, şair Hıfzî'ye ait üç satır halinde ta'lik hatla yazılmış üç beyitlik bir kitâbe yerleştirilmiştir. Bu cephede, mermer kaplamalı duvarın üstünde devam eden ve almaşık örgülü duvarda sebille birlikte ele alınan üzeri kurşun kaplı ahşap bir saçak bulunmaktadır.

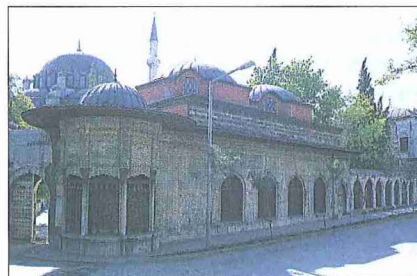
Kütüphane. Avlunun Hekimoğlualipaşa caddesine açılan cümle kapısı üzerinde fevkanî olarak inşâ edilmiştir. Caddede yönünde taş konsollarla hafifçe öne çıkan kareye yakın dikdörtgen planlı me-

kânın üzeri aynalı tonoz örtülüdür. Yapının caddeye bakan cephesi kesme köfeki taşı, yanlar ise taş ve tuğla ile almaşık örülmüş, cepheye üç, yanlara da ikişer adet sivri hafifletme kemeri altında dikdörtgen açıklıklı pencere açılmıştır. Avlu cephesinde sol köşeye yanaştırılmış köfeki taşı korkuluklara sahip bir merdivenle çıkılan yapının önünde üzeri aynalı tonozla örtülü dikdörtgen planlı bir balkon bulunmaktadır. Başlıkları baklavali altı mermer sütun üzerinde yanlardan ikişer, önden üç yuvarlak kemerle avluya açılan balkonda kemerler ve bunların köşe dolguları kesme köfeki taşından, düz korkuluklar ise mermerden yapılmıştır. Cepheden sağındaki yapıya girişi sağlayan mermer kapı yuvarlak kemerlidir. Kemer köşe dolgularında ve üstteki dikdörtgen alınlıkta kıvrık dallar üzerinde rûmîlerden oluşan kabarık süslemeler vardır.

İçte batı duvarının ortasında bir ocak, güney ve doğu duvarlarının ortasında da iki dolap nişi bulunan mekânın pencere üst hizasında çevreyi dolaşan ahşap bir raf ile ortada sekiz ahşap sütunla taşınan yine ahşap bir kitap dolabı yer almaktadır. Duvarlarda, tonozun içinde ve kitap dolabının altındaki ahşap tavanın kenar bordürleriyle konsollarında devrin zevkini aksettiren kalem işi süslemeler mevcuttur. Bunlardan ahşap üzerine olanlar yapraklı kıvrık dallar ve çiçek demetleri, tonozun içindekiler peş peşe sıralanmış şemseler, duvardakiler ise yana panolar halinde düzenlenmiş salbekli şemse kompozisyonlarından oluşturulmuş ve içlerine de bitkisel motifler yerleştirilmiştir. Kütüphanenin tahta üzerine ta'lik hatla yazılmış manzum kitâbesiyle minyatürlü ve kıymetli bazı kitapları Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, diğer kitapları ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bina, yakın zamana kadar Millet Kütüphanesi olarak kullanılmıştır (ayrıca bk. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜTÜPHANESİ).

Sebil. Külliye'nin kuzeyinde avlu kapısı ile türbenin birleştiği köşede yer alan ve çok zarif bir işçiliğe sahip olan sebil, dışa taşkın yuvarlak dilimli beş cepheli biçimde tasarlanmıştır. Eski fotoğraflardan üzerinde sivri ahşap bir kubbenin bulunduğu anlaşılan yapı birkaç defa tamir görmüş, 1960'lı yıllarda içine üç beton direk dikilerek üzeri içten beton tavan, dıştan kubbe ile örtülmüştür. 1980'li yıllarda yapılan son restorasyonda ise direkler ve tavan kaldırılıp üzerine kurşun

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ndeki türbe, sebil ve kütüphane

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

kaplı ahşap saçaklı bir kubbe oturtulmuştur. İki duvara bitişik olan mukarnas başlıklı altı mermer sütunun arasında dilimli kaş kemerli beş pencere vardır. Bitkisel kompozisyonlu madenî şebekeler, yan yana altı bordür şeklinde düzenlenmiş ve bunların her biri üstte alemli-dilimli bir kubbecikle sona erdirilmiş olup altlarında birer su verme açıklığı bulunmaktadır. Şebekelerin üzerinde, her cepheye birer beyit gelecek şekilde tek satır halinde yazılmış ta'lik hatlı madenî kitâbe yer almaktadır. Mermer malzemenin kullanıldığı sebilde, sütun başlıkları arasındaki dilimli kaş kemerlerin köşeleri kıvrık dallı bitkisel süslerle dolguludur. Cephelerin formuna uygun biçimde devam eden gövdenin üst kısmında sütunların üzeri beş kenarlı olarak düzenlenmiştir. Kemerlerin üstünde cepheyi boydan boya dolaşan birer dizi halinde çiçek rozetleri, mukarnas, palmet ve kıvrık dal motifli dört friz, onların da üstünde her cepheye bir beyit rastlayacak şekilde iki satır halinde yazılmış ta'lik hatlı kitâbe bulunmaktadır. 1146 (1733-34) tarihini veren on mısralık kitâbe şair Vehbî'ye aittir. Beyitlerin arası kıvrık dallı, rûmî dolgulu şemselerle süslenmiştir. En yukarıda ise yine kıvrık dallı bitkisel süslemeli, palmetli ve mukarnaslı üç friz mevcuttur.

Cami avlusundan yuvarlak kemerli bir kapıyla girilen sebilin aynı yönde üstten su haznesine bağlantı sağlayan sivri kemerli küçük bir açıklığı vardır. İçeride, türbe ile ortak olan almaşık örgülü duvarda tuğladan sivri kemerli niş içinde bir çeşme bulunmaktadır. İki yanında birer servi ağacı motifi ve üstünde bir rozetin yer aldığı dilimli kaş kemerli mermer ayna taşı yandan ve üstten bitkisel dolgulu bir bordürle çevrelenmiş, daha yukarısına da yine bitkisel dolgulu dilimli bir tepelik yapılmıştır.

Çeşmeler. Külliye cami ve sebilin içinden dekilerden başka dört çeşme daha var-

dı. Bunlardan Kocamustafapaşa caddesi üzerinde olanı yolun genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır. Kaynaklardan, söz konusu çeşmenin buradaki dış avlu kapısının yanında yer aldığı, kesme taştan yapıldığı, üstünün basit saçaklı-kiremit kaplı bir çatı ile örtülü olduğu ve şair Nevres'in 1147 (1734-35) tarihli iki beyitlik bir kitâbesini taşıdığı öğrenilmektedir.

Esekapısı sokağında avlu duvarı üzerinde bulunan çeşme kemer başlangıcına kadar yıkık iken 1960'lı yıllarda tamamlanarak yenilenmiştir. Almaşık örgülü avlu duvarından biraz içeriye kesme köfeki taşı ile inşa edilen ve hafif basık sivri kemerli niş şeklinde düzenlenen çeşmenin mermer ayna taşında üç adet musluk deliği bulunmakta olup yalağı üst seviyeye kadar yola gömülmüştür.

Mevcut çeşmelerin ikincisi Hekimoğlu-alipaşa caddesinde avlu duvarının üzerinde. Tamamen mermer kaplı olan çeşme, cepheden hafifçe dışa taşkın sivri kemerli niş şeklinde ele alınmıştır. Üç satır halinde 1197 (1783) tarihli altı mısralık ta'lik kitâbesi şair Refî'ye aittir; kitâbeden yangında harap olduğu ve I. Abdülhamid zamanında yenilediği anlaşılmaktadır. Üstte biri mukarnaslı, diğeri mermer kaplı cephede boydan boya uzanan bitkisel motifli iki friz ile sınırlanmış ve kemer alınlığı kıvrık dallarla dolgulanmıştır. Alınlığın altında da biri bitkisel, diğeri mukarnaslı iki friz bulunmaktadır. Ayna taşı kare bir silme ile çevrelenmiştir. Altta ortadaki geniş, yanlardakiler daha küçük olan üç adet dilimli kaş kemer vardır. Üstte iki yanda ayaklı kâselerden çıkan kabarik çiçekler, ortada üstü palmetli, kıvrık dalla dolgulu bir taç düzenlemesi ve bunun iki köşesinde birer rozet yer almaktadır. Yalağı ve yanlardaki sekileri son yıllarda yenilenen çeşmenin iki yanında oval yalıklara sahip küçük birer çeşme daha vardır. Etrafı kıvrık dal üzerinde küçük yapraklı bir bordürle çevrili olup alınlıklarına tek satır halinde birer âyet kitâbesi işlenen bu çeşmeciklerin yuvarlak kemerlerinin köşeleri bitkisel dolgulu, alınlıkları da istiridye kabuğu biçimindedir. Köşelerinde birer çiçek motifi bulunan ayna taşları dilimli kaş kemerlidir ve altta iri birer çiçek rozetiyle süslenmiştir.

Cami avlusunda türbe duvarı üzerine yapılan üçüncü çeşme mermerden olup dilimli kaş kemerli bir nişe sahiptir. İçte bitkisel süsleme altında sülüs hatla yazılı âyet kitâbesiyle şair Münî'e ait 1146 (1733-34) tarihli dört satır halinde iki be-

yitlik ta'lik hatlı bir kitâbe bulunmaktadır. Kemer köşelerinde iri birer çiçeğin yer aldığı çeşme kıvrık dallı-yapraklı bordürle çevrelenmiştir. Üstte, tek sıra mukarnas ve bitkisel dolgulu bir bordürden sonra içi yine kıvrık dallı yapraklarla dolgulanmış, üzeri bir palmetle sonuçlanan ve iki köşesinde birer iri çiçek rozeti bulunan bir taç vardır. Çeşmenin vaktiyle kırılmış olan yalağı yuvarlak biçimde yeniden yapılmıştır.

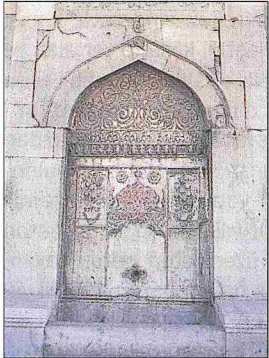
Avlu Kapıları. Külliye'nin dış avlu duvarından günümüze yalnızca Kocamustafapaşa caddesi üzerinde yer alan bir kapı ulaşmıştır. Kesme köfeki taşından yapılan yuvarlak kemerli açıklığa sahip kapının kemer kilit taşında bir rozet vardır. Üstte görülen mermere yazılmış dört satır halinde 1147 (1734-35) tarihli sekiz mısralık ta'lik hatlı kitâbe şair Servet'e aittir.

Sebilin yanındaki kapı kesme köfeki taşındandır ve yuvarlak kemerinin kilit taşında bir çiçek rozeti göze çarpar. Kapının sol yanında sivri kemerli bir nişle duvar yüzeyi hareketlendirilmiştir. Üstte mermere yazılmış dört satır halinde sekiz mısralık ta'lik hatlı kitâbe şair Rızâ'ya ait olup 1247 (1831-32) tarihli; II. Mahmud devrindeki tamiri belirten kitâbenin üzerinde vaktiyle bu padişahın bir tuğrası bulunmaktaydı. En üstte, mukarnaslı ve bitkisel motifli iki friz ile nihayetlenen kapının iç yüzünde tek satırlık mermer bir kitâbe daha vardır.

Hekimoğlu-alipaşa caddesine açılan, üstünde kütüphanenin yer aldığı kapı kesme köfeki taşından yapılmıştır ve yine yuvarlak kemerlidir; iki yanında dıştan ve içten birer sivri kemerli nişle hareketlendirilmiştir. Dört satır halinde ta'lik hatlı ve 1147 (1734-35) tarihli altı beyitlik mermer kitâbe Râgıb Mehmed Paşa'ya aittir. İç tarafta üzeri tonozlu geçidin solunda iki, sağında bir yuvarlak kemerli açıklık bulunmakta ve avluya sivri kemerle açılmaktadır; kemerin batı köşesine bir güneş saati işlenmiştir.

Caminin güneybatısında ve güneydoğusunda yer alan yuvarlak kemerli açıklığa sahip avlu kapıları kitâbesiz ve sadedir. Avlu duvarı üzerinde bahçeye ve hazîreye açılan pencereler ise sivri kemerli, iri açıklıklı olarak düzenlenmiştir.

Sebil tarafındaki avlu kapısının yanında almaşık örgülü bir su terazisi ve avlu içinde bir su kuyusu bulunan külliye, hünkâr kasrı rampasının cami ile birleştiği köşede vaktiyle ahşap bir muvakkithânenin var olduğu bilinmektedir.

Hekimoğlu
Ali Paşa
Külliyesi'nin
avlu
duvarındaki
çeşmesi

BİBLİYOGRAFYA :

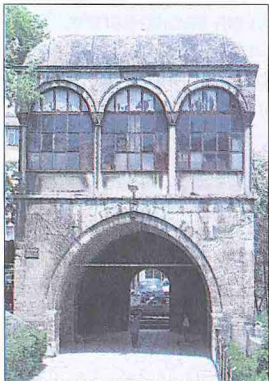
Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 81-85; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 121-126; Halil Ethem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 92-94; İz-zet Kumbarcılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 37; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 144-146, 208; [İbrahim Hakkı Konyalı], *İstanbul Abîdeleri*, İstanbul, ts. (Yedigün Neşriyat), s. 45-48; Semavi Eyice, *İstanbul petit guide*, İstanbul 1955, s. 91; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 376; M. Baha Tanman, "Osmanlı Dönemi Eserleri", *Fotoğraflarla Fatih Anıtları*, İstanbul, ts., s. 113; a.mlf., "Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler", *Aslanapa Armağanı*, İstanbul 1996, s. 253-280; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 378-382; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, I, 69-70; İlhan Hattatoğlu, *İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi* (mezuniyet tezi, 1967, İÜ Ed.Fak. Sanat Tarihi Bölümü); *Fatih Camileri ve Diğer Tarihî Eserler*, İstanbul 1991, s. 123-125, 256-257, 262, 321, 356; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 374-380; Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli: İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 105-106; Behçet Ünsal, "Türk-Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimârî Yöntemi", *VD*, XVIII (1984), s. 98-100; Doğan Kuban, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *DBİst.A*, IV, 43-46.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

HEKİMOĞLU
ALİ PAŞA KÜTÜPHANESİHekimoğlu Ali Paşa'nın 1147'de
(1734-35)tamamlanan külliyesi içinde
kurdurduğu kütüphane.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın İstanbul Davutpaşa'da yaptırdığı kendi adıyla anılan külliyesinin kuzeydeki giriş kısmının üzerinde bulunan kütüphane müstakil bir yapıya sahip olup tek mekândan ibarettir. Cami ve kütüphanenin 1151'de (1738) düzenlenen vakfiyesinden oldukça geniş bir personel kadrosu bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyede üç hâfız-ı kütübün gün-de 10, mücellidin 3, bewâbın ise 4 akçe

Hekimoğlu
Ali Paşa
Kütüphanesi

ücret alacakları belirtilmiştir. Kadroya dahil edilen dersiâm kütüphanenin işleyişini kontrol ederek nâzirlik işini de yapmakta, günlük 30 akçe olan dersiâm ücretine ilâve olarak 20 akçe de nâzirlik ücreti almaktaydı.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın kütüphanesi-ne kuruluş sırasında kaç kitap vakfettiği vakfiyede belirtilmemiştir. Ancak personel kadrosuna bakılarak kütüphanenin oldukça zengin bir koleksiyona sahip olduğu söylenebilir. Şeyh Mehmed Rızâ Efendi, Cemâziyelâhîr 1153 (Eylül 1740) tarihinde zengin bir koleksiyonu bu kütüphaneye bağışlamış ve kitaplarının bakımı için ek personel tayin etmiştir. Kütüphanede 928 yazma, on beş basma eser bulunmakta olup kütüphanenin II. Abdülhamid döneminde yapılmış bir katalogu mevcuttur (İstanbul 1311).

Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi Cumhuriyet döneminde önce Millet Kütüphanesi'ne, 18 Aralık 1962 tarihinde de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir (mimarisi için bk. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ).

BİBLİYOGRAFYA :

VGMA, nr. 736, s. 67-76 (Hekimoğlu Ali Paşa'nın Davutpaşa'daki cami ve kütüphanesinin 1151 tarihli vakfiyesi); nr. 629, s. 37-41 (Şeyh Mehmed Rızâ Efendi'nin 1153 tarihli vakfiyesi); Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 81-82; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 84, 174, 187, 243, 273; Semavi Eyice, "Eski Kütüphâne Binaları Hakkında", *TY*, sy. 267 (1957), s. 729.

İSMAİL E. ERÜNSAL

HELÂKÎ
(هلاکي)

(ö. 983/1575 [?])

Divan şairi.

Asıl adı Mahmud'dur. Şuarâ tezkirelerinde Karamanlı olduğu kaydedilmektedir. Helâkî müstaidlik seviyesine ulaştıktan sonra medreseden ayrılarak imamlık yapmaya başladı. İstanbul'da ve daha sonra gidip yerleştiği Bursa Yarhisarı'nda ölümüne kadar imamlık görevini sürdürdü.

Helâkî, gözleri iyi görmediğinden çevresindekilerce Selâm-ı Sâvecî'ye ve Tırmurlu Hükümdarı Şâhrûh devri şairlerinden Ârîfî'ye benzetilmiştir (Âşık Çelebi, vr. 75^{a-b}). Gözlerinin iyi görmediğini bazı rubâîlerinde kendisi de dile getirir (*Divan*, s. 206). Farsça öğretmekte devrinde bir üstat sayılan ve görme zaafına rağmen Farsça divanları elinden düşürme-

yen Helâkî zamanının Farsça bilen birçok âlimine hocalık yapmıştır.

Şiirlerinde sık sık fakirlikten şikâyet eden Helâkî'nin bu ifadelerinden pek rahat bir hayat sürmediği anlaşılmaktadır. Güzellere aşırı derecede düşkün olup onların aşkı yüzünden perişan olduğu için Helâkî mahlasını aldığı rivayet edilen şairin bu hükmü doğrulayacak çeşitli şiirleri vardır. Ancak kendisini imamlığa adanmış bir kimsenin böyle zevk ve eğlence âlemlerini terennüm eden şiirlerinin gerçeği ne ölçüde yansıttığı şüphelidir. Burada, divan şiirinin belli estetik geleneklerinin belirlediği bir çerçevenin söz konusu olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Helâkî yalın, akıcı, pürüzsüz bir dil kullanmış, atasöz ve deyimlerle Türkçe'nin inceliklerinden ustaca faydalanarak güzel şiirler yazmaya muvaffak olmuştur. Zâtî, Hayâlî, Yahyâ Bey ve Emrî gibi şiiri Acem taklitçiliğinden kurtarma yolunda yazdığı manzumelerine birçok eski şiir mecmualarında rastlanmaktadır. Bu durum Helâkî'nin onlar kadar olmasa bile seviler okunduğunu göstermektedir.

Helâkî divanının tenkitli neşri, yurt dışında bulunan iki nüshasına şiir ve nazire mecmualarındaki diğer manzumeleri de ilâve edilmek suretiyle Mehmed Çavuşoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. bibl.). Helâkî mahlası ile Hâfız-ı Şîrâzî'ye yapılmış tahmislerin ona ait olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu konuda kesin bilgi olmadığı için Çavuşoğlu bunları divana almamıştır. XVI. yüzyılda yaşamış aynı adı taşıyan bir başka divan şairi de Dobrucalı Helâkî'dir (bk. Latîfî, s. 364).

BİBLİYOGRAFYA :

Helâkî, *Divan* (nşr. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1982, neşre hazırlayanın önsözü, s. 4-12; Sehlî, *Tezkire*, s. 136; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 75^{a-b}; Latîfî, *Tezkire*, s. 364; Ahdi, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 774, vr. 204^b; Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4466, vr. 374^a; Kınâlizâde, *Tezkire*, II, 1064-1065; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, İÜ Ktp., TY, nr. 3289, vr. 132^a; Riyâzî, *Riyâzü's-suarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 147^a; Keşfî, *Şunûn*, I, 819; "Helâkî", *DDEA*, IV, 206.

CEMAL KURNAZ

HELÂL
(الحلال)

Yapılması dinen serbest olan fiil.

Sözlükte masdar olarak "mubah, câiz ve serbest olmak, ruhsat vermek, Har-em'den veya ihramdan çıkmak" anlam-larına gelen helâl kelimesi isim olarak